
FEKETE ANETTA

Bábok a reneszánszban

A bábjátékosok művészete – jórészt a társadalmi megbecsülés hiányából – a tömegszórakoztatás részeként nagyrészt nyomtalanul eltűnt. Viszont a szörványos adatokból és forrásokból kiolvasható a folyamatos, és Európa nagy részén elterjedt bábjátékos gyakorlat.

Már az ókori görögöknél és rómaiaknál népszerű volt a bábjáték. Fennmaradt néhány agyagfigura, amelyeket a fejük tetejébe akasztott kampó segítségével mozgattak.

A bábjátékosok azok a mimusok voltak, akik mulattatóként cirkusokban, tavernákban szórakoztatták közönségüket – emellett komédiások, akrobaták, zsonglőrök, zenés–énekes tréfacsinálók is egyszemélyben. Hagyományuk a népvándorlás viharos időszakát átvészelve továbbélt, és a korai középkortól újra feltűnt, míg a 12. századtól már Európa minden szegletébe eljutott. A vásárok, piacterek, tavernák élete elképzelhetetlen nélkülük. Ők a hivatásos szórakoztatók, azok a jocularok, histriók, gloriárdok – és még számtalan nevük volt –, akik Európa országútjain vándorolva egységes játékgyakorlatot terjesztettek el mindenfele. Természetesen specializálódtak, közülük kerültek ki az udvari bolondok, a főúri udvarok énekmondói és mulattatói, akik rangot és vagyont szereztek, míg a szemfényvesztők és kóklerek a társadalom perifériáján éltek, sőt, voltak közöttük csalók és tolvajok is.

Az első fennmaradt kép egy 12. századi kódexben található a *Hortus deliciarum*-ban. Két fiút ábrázol, akik páncélos figurákat mozgatnak zsinórok segítségével egy asztalon – ezt a technikát nevezzük *a'la planchette*-nek. A 13–14. században vált igazán népszerűvé a bábjáték. Az alulról mozgatott kézibáb használata terjedt el, amellyel kisméretű bódékban játszottak. Több ábrázolása is fennmaradt: az egyik a 14. század közepéről származik, a *Romance of Alexander* kódexből. Ezen négy férfi nézi a bábokkal előadott lovagi párviadalt. A bódé egy kis várat je-

lenített meg, az elnevezése is innen ered: az olaszul *castello*-nak, a spanyolul *castillo*-nak nevezték. A vándor mulattatónak kétségtelenül a kézibáb-technika volt a legkényelmesebb, egyszerűbb és könnyebb volt szállítani mint a fából készült, nagy méretű marionetteket, és a hozzájuk tartozó színpadot.

I. Ferdinánd nápolyi király koronázásakor nagy ünnepeket rendeztek, ezek alkalmával *castillokról* is szólnak a híradások. Az ő lánya Beatrix, Mátyás király második felesége, aki valószínűleg már Nápolyban találkozott bábjátékkal. Kíséretében több mulattató, zenész, táncos érkezett Budára, lehetett közöttük olyan, aki bábokat is hozott magával. Noha nem utal erre semmilyen adat, de elképzelhető, hogy Mátyás is látott mozgó figurákat. Az olasz–nápolyi kapcsolatot jelzi a mulattatók egyik elnevezése a *csúf* is, az olasz *ciolfo* szóból ered, mely egy nápolyi bohóc-típus.

A 15. századból kevesebb híradás maradt fenn a bábjátékról, ennek az lehetett az oka, hogy veszített a népszerűségéből, vagy annyira elterjedté vált a többi teátrális szokás mellett, hogy nem ejtettek róla szót. Oka lehetett még az a gondolkodásmódbeli változás, mely a reneszánsz jellemzője. Az ember a szabad akaratba vetett hit által egyre individuálisabb, így létrehozza a személyiségre épülő európai színjátékot. A bábu mindig más által irányított, ezért a keleti világkép mitikus történeteit tradicionálisan bábok jelenítik meg, míg a nyugati kultúrkörben szórakoztató jellege a meghatározóbb.

Az egyház is felismerte a bábokban rejlő lehetőségeket, de használatuk csak lassan, évszázadokon keresztül terjedt el. (Egyedül a betlehemi jászolokban nem mozdultak meg a figurák csak – valószínűleg itáliai mintára – a 18. században.) A misztériumok, mirákulumok és passiók népszerű eleme lett a bábu, viszont ezekkel párhuzamosan az egyházi bábjátékban is lezajlottak azok a folyamatok, melyek a templomokból való kitiltásukhoz vezettek. A vallási témákba egyre több világi elem és figura került. Ezek közül az ördög volt a legmókásabb és a legprofánabb. A hivatásos szórakoztatók repertoárjában is megjelentek a bibliai témák, s mivel a bábok technikailag alkalmasak voltak a csodás jelenetek bemutatására, nagy népszerűségnek örvendtek. A 14–15. század folyamán történt meg a keveredés az egyházi és a világi bábjáték között.

A 15. században terjedtek el a moralitások, melyekben elvont tulajdonságokat, mint a Falánkság, Hiúság, Kapzsiság, Bujaság testesítettek

meg színészek és laikusok bábokkal együtt. Angliában a legnépszerűbb figura az Ős Bűn (Old Vice) volt, egy komikus csavargó karakter, falánk és kapzsi, a játék végén rendszerint elvitte az ördög. Később bekerült az Erzsébet-kori drámákba is, de már mint bohóc.

A középkori és reneszánsz bábjátékot, ahogy a hétköznapi életet is, áthatotta a karneváli világgép. A fent és a lent, a vallásos és a profán elemek keveredtek egymással, és mindez szélsőségesen eltúlzott, erősen karikírozott formában jelent meg. Mindent áthatott a groteszk ábrázolásmód, főleg a testképek megjelenítésében, a bábok eltúlzott karaktere is ezt erősítette.

Az egyházi bábjátékkal párhuzamosan a királyi várakban és főúri udvarokban a lovagi történeteket játszották el bábokkal. Nagyon népszerű volt a karoling mondakör. Közismert irodalmi példa Cervantes regénye a *Don Quijote*, amelyben Pedró mester eljátssza marionettjeivel *Melisendra megszabadulását*. Nagy Károly császár lányát elrabolja a mór király, és férje indul a megmentésére. Pedró mester az egyik példa a tolvajból lett bábjátékosokra. (A másik Shakespeare *Téli rege* című drámájában Antolycus figurája egy csavargó tolvaj, aki bábozott is egy ideig, a tékozló fiú történetét játszotta.) Pedró mester előadásának másik érdekessége a narrátor fiú szerepeltetése, aki a marionett színpad előtt áll, és pálcával mutogatva interpretálja a bábok játékát. Ez a gyakorlat elterjedt volt mind a marionett, mind a kesztyűsbábjátéknál. Erre is találunk irodalmi példát, ami egyben a korszak egyetlen rögzített bábjáték szövege. Ben Jonson *Bertalannapi vásár* című komédiájában az egyik alak Lantornás Piliske, vesszőparipa- és játékarus ad elő bábjátékot. A Smithfieldben évenként megtartott vásár kedvenc helye volt a bábosbódnak. Ugyan ez a komédia 1614-ben született – szinte egy időben a *Don Quijote* második részével –, de mindkettő korábbi gyakorlatot rögzített.

Angliában is az olaszok terjesztették el a bábjátékot. 1573-ban nagy számban megjelentek, és London polgármestere rendeletben engedélyezte a letelepedésüket és bábjátékuk terjesztését, „*mint a múltban ősidőktől fogva*”. A rögtönzésre és a típusfigurákra épülő játékmód, a commedia dell’arte, a század folyamán alakult ki Itáliában. Tipikus karakterei hamar átkerültek a bábjátékba is. Egyik jellegzetes alakja, Pulcinella nyomán elindult a nemzeti karakterek, a vásári bábjátékhősök kialakulása, de ez már egy újabb fejezete a bábjátékok történetének.